

ОМОНІМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ

© Краснопольська Н. Л., 2012

Статтю присвячено аналізу омонімії в українській термінології менеджменту. Виявлено основні різновиди омонімії та проаналізовано причини її виникнення.

Ключові слова: українська мова, термін, термінологія менеджменту, омонімія.

The present article deals of homonyms in the Ukrainian terminology of management analysis. The variety of homonyms units is specified and the causes of its appearance are analyzed.

Keywords: Ukrainian language, term, terminology of management, homonyms.

Явище омонімії, як відомо, дуже тісно пов'язане з явищем полісемії, і тому питання їх розмежування в сучасному мовознавстві залишається дискусійним, адже, як зазначав Л. А. Булаховський: «абсолютної межі між багатозначністю й омонімією слів немає, оскільки й багатозначні за своїм походженням слова з плином часу фактично, з утратою мовцями чуття колишнього зв'язку значень, можуть перетворюватися для нас в омоніми» [1, с. 48]. У лінгвістиці існують різні погляди на саме явище омонімії. Згідно з першим, «омонімами визнаються лише такі однозвучні слова, які завжди були різними за формою й тільки в процесі історичного розвитку збіглися між собою у звучанні внаслідок різних фонетичних, а загалом випадкових, причин. Решта ж випадків, коли однакова матеріальна, звукова форма набуває різного змісту, вважається явищем полісемії слів» [2, с. 3]. Згідно з іншим поглядом, до омонімів відносять слова, різні за походженням, які через певні історичні причини збіглися за звучанням, і ті випадки, коли втрачається семантичний зв'язок між значеннями полісемічного слова, даючи право на існування двом абсолютно новим словам [2, с. 3].

У сучасному мовознавстві досі залишається дискусійним питання щодо критеріїв розмежування явищ полісемії та омонімії в загальноживаній і термінологічній лексиці. Зважаючи на словотвірні можливості термінів, їхні морфологічні та синтаксичні особливості, ми послуговуватимемося критеріями, які виділяють більшість українських та зарубіжних дослідників [3–7]:

1. **Семантичний.** Він передбачає наявність (у полісемії) та відсутність (в омонімії) внутрішнього мотивованого зв'язку між співзвучними словами: *директор*¹ – ‘керівник установи, підприємства, навчального закладу’; *директор*² – ‘провідник у радіоапаратурі, який служить для збирання, фокусування, випромінювання у вузький промінь’ [СІС, с. 364]. Після аналізу семантики наведених прикладів помітною стає відсутність перетину семантичних полів кожного з них, що свідчить про омонімічну природу відношень між ними.

2. **Словотвірний.** Омоніми утворюють різні словотвірні ряди й використовують різні словотвірні ресурси: *примусовий* – від *примус*¹ – ‘погроза позбавити роботи або просування, не підвищити заробітну плату’ [КРАМ, с. 138] і *примусний* – від *примус*² – ‘гасовий нагрівальний прилад, у якому горіння газу супроводжується шумом від тиску накачуваного повітря’ [ВТССУМ, с. 940].

3. **Синтаксичний.** Омоніми утворюють різні словосполучення. *Апарат*¹ – ‘сукупність працівників якоїсь установи, організації’: *державний апарат*, *апарат управління*; *апарат*² – ‘технічний

пристрій, пристосування для виконання певної роботи»: *телефонний апарат, фотографічний апарат* [СІС, с. 98].

4. **Лексичний.** Омоніми утворюють різні синонімічні ряди.

5. **Тематичний.** Приналежність термінів-омонімів до різних тематичних груп та терміно-систем. *Секретар*¹ – ‘виборний керівник певного органу або громадської організації’ належить до тематичної групи «назви керівних осіб» і *секретар*² – ‘хижий птах африканського континенту’ [СІС, с. 824] входить до тематичного об’єднання «назви птахів».

Проте, на наш погляд, головний критерій розрізнення омонімів «ґрунтується на відсутності спільних сем у значеннях однакових за планом вираження термінів і загальноновживаних слів, термінів однієї чи кількох споріднених або неспоріднених галузей знань та діяльності людини» [8, с. 187].

Мета статті – подати всебічну характеристику омонімів в українській термінології менеджменту, з’ясувати особливості омонімії в досліджуваній термінології порівняно із загальноновживаною лексикою та основні причини виникнення цього явища.

Актуальність дослідження визначається тим, що досі ця проблематика вивчена недостатньо.

Найістотнішою ознакою омонімії в термінології дослідники називають наявність різних дефініцій в однозвучних термінах: «терміни, що виявляють різні значення в досліджуваній терміно-системі та мають входження в інші терміносистеми з різними дефініціями, можна розглядати як омоніми за умови зіставлення чи порівняння їх функціональних можливостей в інших терміно-системах» [9, с. 84].

Джерельний матеріал дослідження дає підстави зробити висновок про те, що в українській терміносистемі менеджменту простежується явище омонімії.

Найбільш поширеною є **міжгалузева** омонімія, за якої терміни одночасно належать до двох і більше неспоріднених терміносистем. Такі терміноодиниці називають **міждисциплінарними, міжсистемними** або **міжнауковими** [10, с. 103–105]. Найчастіше міжгалузева омонімія є наслідком повного розходження значень лексико-семантичних варіантів полісемантичного слова. Терміни-омоніми одночасно можуть передавати кілька різних номінацій. Термін *парадигма*¹, використовуваний передусім у лінгвістиці зі значенням ‘система флективних змін, які служать зразком формотворення для певної частини мови’ [СІС, с. 710], відомий і в термінології менеджменту: *парадигма*² – ‘правила і припущення, що визначають межі та стереотипи спрямованої на досягненні успіху поведінки’ [РУМ, с. 241]. До міжгалузевих належить також термін *канал*¹, що функціонує в гідромеліорації зі значенням ‘штучне річище для води’ [СІС, с. 497] та менеджменті: *канал*² – ‘засіб комунікації між відправником і одержувачем’ [АМ, с. 42]. Лексему *персоніфікація*¹ засвідчено в літературознавстві зі значенням ‘уподібнення неживих предметів чи явищ природи людським якостям’ [ЛСД, с. 547]. У менеджменті термін *персоніфікація*² позначає ‘встановлення особистої, персональної відповідальності робітників’ [СДМ, с. 28]. Характерною особливістю міжгалузевої термінологічної омонімії є те, що терміни-омоніми мають різні дефініції й функціонують у різних термінологічних системах [11, с. 71], проте простежується деяка спільність у семантиці таких термінів. За спостереженнями дослідників, ця спільність пояснюється спільним походженням термінів-омонімів [12, с. 7]. Наприклад, лексема *фільтрація* походить із французької мови. У хімічній промисловості термін *фільтрація*¹ має значення ‘просочування рідини або газів через порувате середовище’ [СІС, с. 938] у менеджменті *фільтрація*² – ‘тенденція перекичування повідомлень під час їхнього просування нагору, вниз або на будь-якому рівні в межах організації’ [АМ, с. 53]. «Пам’ять» про спільне в походженні та в значенні таких термінів свідчить про розщеплення семантики багатозначного слова, і в такому випадку значення полісемантичного слова настільки розходяться, що фактично уможливує появу омонімії [12, с. 7]. Омоніми, що виникли внаслідок розходження значень полісемантичного слова, називають семантичними омонімами [5, с. 59]. На думку деяких учених, семантичні омоніми треба вилучити з поняття омонімії: «оскільки перетворення

окремих значень слова в омонімі є процесом і в багатьох випадках важко розрізнити омонімію і полісемію» [5, с. 63].

Якщо полісемія упорядковує терміни всередині терміносистеми, тобто формує її ядро, то омонімія належить до процесів, які упорядковують номінативні одиниці певної терміносистеми й цим зв'язують її з іншими науковими системами [13, с. 46].

Окрема група термінів-омонімів виникла внаслідок випадкового збігу за зовнішньою оболонкою слів, різних за джерелом та часом походження: наприклад: *такса*¹ (нім. Dachshund < Dachs – «борсук» і Hund – «пес») – «порода мисливських або кімнатних собак, що мають короткі ноги й довгий тулуб» [ВТССУМ, с. 1228] і *такса*² (нім. Taxe < лат. taxare – «оцінювати») – «точно встановлена уповноваженими органами розцінка товарів чи розмір оплати праці та послуг» [ГРЕ, с. 549]; *гриф*¹ (нім. Griff – «рукоятка, ручка») – 1) *муз.* «пластинка з дерева чи пластмаси, наклеєна на верхню частину струнних інструментів»; 2) *спорт.* «сталевий стрижень спортивної штанги»; 3) «рукоятка шаблі чи іншої холодної зброї» [СІС, с. 311], *гриф*² (фр. Griffes – «штемпель») – «печатка, штемпель зі зразком підпису чи яким-небудь іншим текстом, а також відбиток такої печатки чи штемпеля на документі»; 2) «напис на документі чи виданні, що визначає особливий порядок користування ним» [ГРЕ, с. 122], *гриф*³ (гр. γρυψ) – «група хижих птахів ряду соколоподібних» [СІС, с. 311]. Різновид термінів-омонімів, що виникли як наслідок випадкового збігу слів, у термінології менеджменту малопродуктивний.

Реалізацію **міжфункційно-стильової омонімії**, за якої «слово із загальноживаної лексики потрапляє в мову науки, зберігаючи лише «звукову оболонку», а семантичну спільність втрачає» [12, с. 9], можна проілюструвати такими прикладами: *наряд*¹ – 1) «те, у що наряджаються; одяг»; 2) *заст.* Збруя [ВТССУМ, с. 579] і *наряд*² – «документ, яким встановлюється завдання на виконання робіт працівнику, бригаді працівників» [ЕЕ, Т. 2, с. 518]; *план*¹ – «наслідок планування, у якому акумулюється комплекс завдань, поєднаних загальною метою, які необхідно виконати» [ЭСБ, с. 530] і *план*² – *розм.* «наркотик, виготовлений з деяких сортів конопель» [ВТССУМ, с. 793]; *марка*¹ – «знак оплати поштових або гербових зборів, як правило, у формі чотирикутної наклейки із зображенням і позначенням ціни» [СІС, с. 619], *марка*² – «ім'я, термін, знак, символ, малюнок або їх сполучення, призначені для ідентифікації товарів одного продавця або групи продавців і відокремлення їх від товарів конкурентів» [КОДМ, с. 22].

За спостереженнями дослідників, «сміслові розрізнення цих слів-омонімів залежить від функцій, які визначає та чи та мовна підсистема. Терміни, на відміну від загальноживаних слів, утворюються свідомо, вони характеризуються точністю і належністю до денотата, чого не можна сказати про загальноживані слова» [14, с. 106].

Більшість вітчизняних та зарубіжних дослідників визначає омонімію в термінології лише як міжсистемне явище, однак фактичний матеріал досліджуваної терміносистеми засвідчує незначну кількість термінів, що перебувають у відношеннях **внутрішньосистемної омонімії**. До них, зокрема, належать такі: *команда*¹ – «розпорядження, висловлене коротко, владно» [ВТССУМ, с. 443] і *команда*² – «група людей, що виконують конкретне завдання або свої службові обов'язки, раціонально розподіляючи їх між собою» [ЕЕ, Т. 1, с. 792]; *навантаження*¹ – «покладена робота, обов'язок» і *навантаження*² – «товар, який обов'язково продається з іншим товаром» [ГРЕ, с. 344].

При дослідженні омонімії вчені виділяють повні й неповні омоніми. У повних омонімічних є всі граматичні форми даних лексем. Так, іменник *характеристика*¹ – «офіційний документ із відгуком про службу діяльність кого-небудь» і *характеристика*² – «ціла частина десяткового логарифма» [СІС, с. 960] належать до одного роду, одного типу відмінювання, обидва вживаються в однині та множині й мають тотожний звуковий склад у всіх граматичних формах. Омоніми, у яких не всі граматичні форми мають однаковий фонемний склад, називаються неповними омонімами. Неповнота омонімічних іменників може виявлятися в наявності тільки форм множини в одному з іменників, тоді вони є омонімічними тільки за частиною форм множини,

наприклад: іменник *кадр* – 1) 'окремий знімок на фото- або кіноплівці'; 2) 'окрема сцена або епізод із кінофільму' має форми однини й множини, *кадри* – 'основний (штатний) склад працівників установи, підприємства тієї чи тієї галузі діяльності; усі постійні працівники' не має форми однини.

Різновидами омонімії є омоформи, омофони й омографи. Засвідчуємо поодинокі випадки існування омографів: *контролер* (фр. *contrôleur*) – 'працівник, який здійснює контроль, перевірку чогось' [СІС, с. 554] і *контрôлер* (англ. *controller*) – 'електричний апарат низької напруги, призначений для пуску й управління електродвигунами' [СІС, с. 554]; *рапôрт* (фр. *rapport* < *rapporter* – приносити, повідомляти) – 'усне або письмове офіційне повідомлення про що-небудь вищій інстанції, керівництву' і *рапôрт* (від фр. *rapport* – повернення) – 'повторювана частина малюнка на тканині, шпалерах, килимах тощо' [ВТССУМ, с. 1016].

Явище омонімії в термінології менеджменту, за нашими спостереженнями, іноді ускладнюється полісемічними відношеннями. Так, терміносистема менеджменту послуговується терміном *патрон*¹ зі значеннями: 1) 'власник підприємства, компанії'; 2) 'безпосередній начальник підлеглих' [ЕЕ, Т. 2, с. 705]. Ці визначення засвідчують явище внутрішньосистемної полісемії. У «Словнику іншомовних слів» зафіксовані й інші значення цього терміна: *патрон*² – 1) 'у вогнепальній зброї – куля (або дріб), пороховий (бойовий) заряд та капсуль, заховані в гільзі'; 2) 'у токарних та інших верстатах – пристрій для затискання предметів або інструментів'; 3) 'пристрій для приєднання ламп розжарювання до електромережі' [СІС, с. 720]. Отже, значення терміна *патрон* є яскравою ілюстрацією явища омонімії, ускладненого полісемічними відношеннями.

Проведений аналіз засвідчує, що частиномовне вираження явища омонімії в терміносистемі менеджменту найчастіше представлено іменниками. Порівняно вузьке коло утворюють дієслівні омоніми: *планувати*¹ – 'складати план; визначати за планом термін виконання; мати намір зробити, виконати що-небудь' і *планувати*² (техн.) – 'вирівнювати поверхню ґрунту механічним способом' [ВТССУМ, с. 793]; *візувати*¹ – 'ставити візу на документі' і *візувати*² (техн.) – 'наводити оптичний або кутомірний прилад на обрану точку' [СІС, с. 217]. Прикметникова омонімія в досліджуваній терміносистемі також малопродуктивна: *циркулярний*¹ – 'який розсилається як циркуляр' і *циркулярний*² (техн.) – 'який має форму кола; круглий' [ВТССУМ, с. 1363].

Підсумовуючи сказане про явище омонімії, зазначимо, що в термінології менеджменту воно має свої особливості:

- міжсистемна омонімія виникає внаслідок семантичної дивергенції полісемічних лексем та існує як традиційний шлях творення спеціальних найменувань;
- найчастіше омонімічні терміни обслуговують одночасно дві або кілька наукових галузей;
- інколи омонімія ускладнюється полісемічними відношеннями;
- міжгалузеві терміни-омоніми можуть виникати внаслідок фонетичного збігу різних за походженням слів;
- для аналізованої терміносистеми характерна міжфункційно-стильова омонімія, за якої омонімами є загальноживане й термінологічне слово;
- найпродуктивнішими щодо частиномовного вираження є іменникова омонімія;
- хоч омонімія в термінології існує переважно як міжсистемне явище, у терміносистемі менеджменту засвідчена внутрішньосистемна омонімія.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с. ГРЕ – Генеза ринкової економіки / За наук. ред. Г. І. Башнянина і В. С. Іфтемічука. – Л. : Магнолія плюс», 2004. – 688 с. ЕЕ – Економічна енциклопедія: у 3 т. – К. : Академія; Тернопіль: Академія народного господарства, 2000–2001. – Т. 1–2. ЕС – Энциклопедический словарь бизнесмена: Менеджмент, маркетинг, информатика / Под ред. М. И. Молдованова. – К. : Техніка, 1993. – 856 с. КРАМ – Крамаренко В. І. Менеджмент : Навч. посіб. / В. І. Крамаренко. – К. : ЦУЛ, 2000. – 248 с. ЛСД – Літературознавчий словник-

довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с. РУМ – Рудінська О. В. Менеджмент : Навч. посібник / О. В. Рудінська, С. А. Яроміч, І. О. Молоткова. – К. : Ніка-Центр, 2002. – 336 с. СІС – Словник іношомовних слів / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с. ШІМ – Шегда А. В. Менеджмент : Підручник / А. В. Шегда. – К. : Знання, 2004. – 687 с.

1. Булаховский Л. А. Введение в языкознание : [уч. пособ. для гос. ун-тов и пед. ин-тов] / Л. А. Булаховский. – М. : Учпедгиз, 1953. – Ч. 2. – 178 с. 2. Кузьменко Г. І. Омонімія: аспектологія, проблематика: філологічна розвідка з лексики та стилістики / Г. І. Кузьменко. – К. : Київський ун-т, 2000. – 36 с. 3. Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган. – Л. : Вища шк., 1980. – 171 с. 4. Крищенко А. П. Абсолютна і відносна омонімія та її подача в українсько-російському словнику / А. П. Крищенко // Лексикографічний бюлетень. – 1963. – Вип. 3. – С. 13–30. 5. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови / Л. А. Лисиченко : [навч. пос. для студ.-філол.] – Х. : Вища шк., 1977. – 114 с. 6. Солдатова Л. П. Розмежування явищ повної лексичної омонімії та полісемії (словниковий та функціонально-стилістичний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. П. Солдатова. – К., 2007. – 23 с. 7. Фалькович М. М. К вопросу об омонимии и полисемии / М. М. Фалькович // Вопросы языкознания. – 1960. – № 5. – С. 85–88. 8. Михайлова Т. В. Омонімія в українській науково-технічній термінології / Т. В. Михайлова // Українська термінологія і сучасність : Зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. VI. – С. 185–189. 9. Письмиченко А. М. Формування індустріально-будівельної термінології української, російської та англійської мов / А. М. Письмиченко // Українська термінологія і сучасність : матер. II Всеукр. наук. конф. – К., 1997. – С. 82–85. 10. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1968. – С. 103–125. 11. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания [уч. пособ. для гос. ун-тов и пед ин-тов] / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с. 12. Красножан Ж. В. Из спостережень над омонімією в термінології / Ж. В. Красножан // Українське мовознавство. – 1988. – Вип. 15. – С. 3–10. 13. Симоненко Л. О. Біологічна термінологія: Формування та функціонування : [навч. посібник для студ. природничих факультетів] / Л. О. Симоненко. – Умань : РВЦ «Софія», 2006. – 104 с. 14. Крижанівська А. В. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін.: [ред. А. В. Крижанівська]. – К. : Наук. думка, 1984. – 196 с.